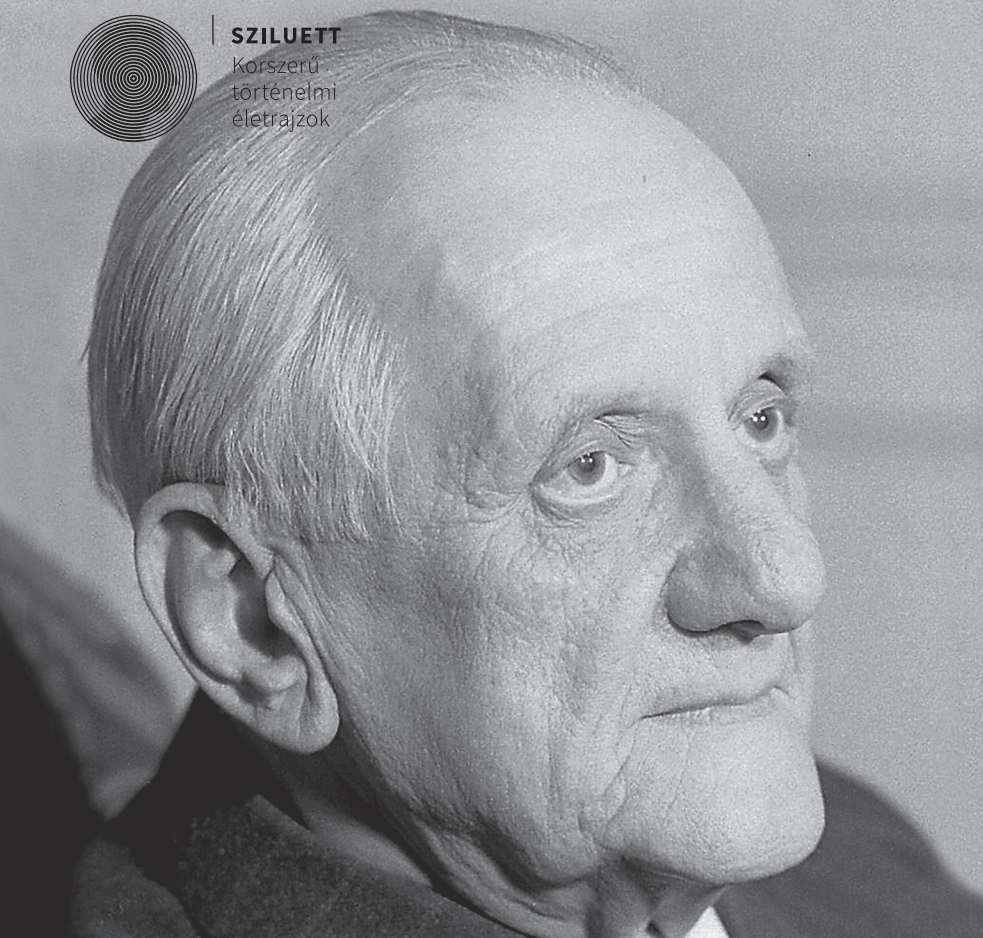

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

TÓTH IMRE

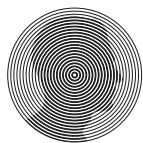
Egy polgári arisztokrata

Kánya Kálmán

(1869–1945)

Tóth Imre

Egy polgári arisztokrata
Kánya Kálmán
(1869–1945)

SZILUETT

Korszerű
történelmi
életrajzok

A Kronosz Kiadó
és a Magyar Történelmi Társulat
sorozata

Sorozatszerkesztők:

Bánkuti Gábor
Fedeles Tamás
Gőzsy Zoltán
Varga Szabolcs
Vonyó József

Sorozatterv: Tepes Ferenc

Tóth Imre

Egy polgári arisztokrata

Kánya Kálmán

(1869–1945)

Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat

Pécs – Budapest, 2016

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat gondozásában 2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978 6156 027 51 1

A kötetet lektorálta és szerkesztette:

Vonyó József

© Tóth Imre
© Magyar Történelmi Társulat
© Kronosz Kiadó

Tartalom

Előszó	7
A felkészülés. Származás és iskolák	15
Út a diplomáciai karrier felé	24
Ki keveri a lapokat? A ballhausplatzi évek	28
Távol a világtól. Követség Mexikóban	42
A magyar külügyminisztériumban	48
Tekintélyszerzés és befolyásgyakorlás	52
Diplomáciai szerep és szereptévesztés	60
Külpolitikai bemutatkozás – belpolitikai következményekkel	66
Viszony a külfölddel	70
A magyar–szovjet szerződés	75
A berlini követség	79
Az első hónapok és a franküggy	87
Egy németbarát viszontagságai Berlinben. Kánya és a német külpolitika, 1925–1933	94
Vissza a Dísz térre. A külügyminiszteri poszt várományosa	105
Német reakciók	113
Külföldi sajtóvisszhangok és hazai fogadtatás	115
A külügyminiszter	119
Róma és Berlin között	128
A revízió kérdése	135
A brit–francia vonal	141
A lehetetlen küldetés? Kánya és a német–olasz–magyar kapcsolatok	144
A kisantanttal szemben vagy a kisantant felé?	154
Gömbös és külügyminisztere. A stílus és a koncepció eltérései	160

Európa perspektíváiról az 1930-as évek második felében	168
A kivárás évei (1936–1937)	177
Személyes és nagypolitikai sorsfordulók – 1938	185
A pálya lezárul. A háborús politika holdudvarában	202
A vég	211
Összegzés	215
Jegyzetek	223
Képek jegyzéke	235
Felhasznált források és irodalom	239
Névmutató	255

Előszó

„[...] Az idős úr ősz haját simítja, az ablakhoz áll. Nyugodtan nézi az ismerős tájat; néhány órával elébb eldöntötték, hogy Komárom megint magyar. Ez az ember Kánya Kálmán, a magyar külügyminiszter. A vonat robot Pest felé, ahol már készülnek a fogadására. Mire gondolhat ez a hallgatag, fegyelmezett úr, aki sokszor sietett külföldre a komáromi állomáson keresztül, tárgyalni a részletekről, lehetőségekről, mindig hallgatagon, elzárkózottsággal, s mindig az egészre figyelve, arra az egységes egészre, ami munkájának értelme volt, s aminek értelme: revízió és Magyarország helye a nap alatt. Mit érezhet ez az ember, aki megszokta, megtanulta, hogy nem árul el érzelmeket? [...] Kányát kezdettől elismerték; most eljutott oda, ahová politikus ritkán jut el pályája során: megvalósította tervét, melyre feltette életét és munkáját [...]” Márai Sándor írta ezeket a sorokat Kánya Kálmán külügyminiszterről, amikor az első bécsi döntést követően Magyarország visszaszerezte a Felvidék egy részét, amiben az illető úrnak is fontos szerepe volt.¹

Az ő életének és pályájának fontos mozzanatait igyekszik közérthető formában összefoglalni az Olvasó kezében tartott könyv, melynek címe némi magyarázatra szorul. Kánya olyan családból származott, mely apai ágon iparos, majd tekintélyes középosztályi értelmiségi, anyai ágon frissen nemesített elődöket tudott felmutatni. Apja 1898. augusztus 1-jén belügyminiszteri rendelettel szintén nemesi címet kapott *kányai* előnévvel. A ballhausplatzi – vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumában, a kaiserlich und königliches Ministerium des Kaiserlich und Königlichen Hauses des Äusseren épületében töltött – években már a fia is Kania von Kanya néven szerepelt, de természetesen nem volt tagja az

arisztokráciának. A polgári arisztokrácia reprezentánsaitól nagyban különbözött, mivel a 19–20. században ranghoz jutó családok hatalmas vagyonnal rendelkező bankárként, gyárosként szereztek bárói címeiket. Őt tehát, aki „csak” nemesi címmel és előnévvel rendelkezett, sem jogi, sem szociológiai értelemben nem sorolhatjuk a fenti csoport képviselői közé. Más tekintetben azonban igen. Magatartása, megjelenése, melyről később részletesen is szólok, talán megengedi, hogy az említettek ellenére is polgári arisztokráciának nevezzük.

Kánya a két háború közötti magyar politika egyik legfontosabb szereplője, 1933–1938 között a miniszterelnök mellett a külpolitika hivatalos irányítója volt. Személyét és működését – többek között – az teszi különlegessé, hogy a külügyminiszteri posztjának és feladatkörnek nem csekély mértékben új értelmezést adott. Életének összefoglaló bemutatására ez idáig nem került sor, annak ellenére, hogy az 1918–1945 közötti magyar külpolitika alakulásáról és a diplomáciai szolgálatok működéséről szóló műveknek kikerülhetetlen szereplője.

Az 1961-től 1973-ig külügyminiszteri posztot betöltő Péter János 1981-ben már az országgyűlés alelnökeként, mexikói látogatása után szorgalmazta a közép-amerikai országban egykor követként dolgozó Kánya politikai működésének összefoglalását, de a teljes pályáiv sem akkor, sem később nem készült el. A mexikóvárosi magyar nagykövetség felvette a kapcsolatot az ügyben a mexikói külügyminisztériummal, sőt a téma szerepelt az 1984 nyarán aláírt magyar–mexikói kulturális együttműködési munkatervben is. A minisztérium indokoltnak látta volna az osztrák–magyar közös külügyminisztérium bécsi iratanyagának felfolgozását is, de ebből akkor még nem született kézzel fogható eredmény. A témával kapcsolatban készített feljegyzések bizonyítják, hogy Kányára nem csupán mint a közös külügyi szolgálat diplomatájára, hanem mint a két háború közötti magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételét szorgalmazó politikai szereplőre is figyelmet szenteltek.² Péter János kezdeményezése a több éves egy helyben topogás ellenére sem volt eredménytelen, hiszen annak nyomán látott hozzá Kozári Mónika és Anderle Ádám, hogy összefoglalja az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó mexikói követének 1914 és 1919 közötti életpá-

lyáját. A munka elsősorban Kánya mexikói követi jelentéseinek összegyűjtésén, bécsi és mexikóvárosi külügyi és sajtódokumentumok felhasználásán alapult.

Kánya hivatali működése azonban átívelt a két háború közötti Magyarország történetén is, jelentősen befolyásolva annak alakulását. A róla tájékoztató számtalan értékes információt, értékelést, történelmi véleményt mindazonáltal eddig nem sikerült közös keretbe foglalni. Ezt megtenni nem is könnyű feladat. Vannak témák, amelyekkel kapcsolatban a források hiánya nehezíti a kutató dolgát, más esetekben – mint ebben is – éppen a dokumentumok gazdagsága, és ahogy az lenni szokott, időnkénti ellentmondásossága, szubjektivitása és nagyfokú elfogultsága akadályozza a tisztánlátást. Választásom ráadásul olyan ember életének bemutatására esett, aki – személyiségéből és foglalkozásából eredően is – sokszor indított útjára megtévesztő információkat, hallgatta el vagy öltöztette a körülményekhez illő köntösbe mondanivalóját. Nem mindig könnyű belátni, hogy nézeteit vajon pusztán politikai számításból vagy hiteles meggyőződésből fejtette-e ki. Az Olvasó számára nem lehet közömbös, hogy Kánya Kálmán rendkívül figyelemre méltó, kollégái, felettesei és beosztottjai zöménél csillogóbb tehetségű, nyugodtan mondhatjuk: szórakoztatóbb személyiség volt. Jellemvonásainak összetettsége különösen az életpálya végén mutatkozott meg, de korábbi működése szintén telis-tele van lélektanilag is lebilincselő, megfajtott részletekkel.

A könyv természetesen nem, illetve nem csak lélek- vagy személyiségrajz. Az életutat felvázolva azzal szembesültem, hogy egyidejűleg kellene bemutatnom a dualizmus kori és a két háború közötti korszak osztrák–magyar, illetve magyar külpolitikáját, a diplomácia természetét, a diplomáciai szolgálatok működésének sajátosságait, Kánya személyes és politikai jellemvonásainak összetettségét és változását, valamint az életét végigkísérő korszak főbb, vele összefüggő jellegzetességeit. Amennyiben ehhez a számtalan korabeli diplomáciai eszmecsereinek, a sokszor kacskaringósan haladó tárgyalássorozatoknak akárcsak tartalmi ismertetését hozzatenném, a nagyközönségnek szánt életrajzi kötet végtelenül sok oldalas művé dagadna. A könyv ezért a külpolitikai események jól dokumentált és feldolgozott részleteit nem kívánja újrataglalni,

csak amennyiben azok a biográfia, illetve a pályakép megértéséhez feltétlenül szükségesek.

Éppen ezért, anélkül, hogy az eseményekben előresietnénk, célszerű a Kánya Kálmán pályájának háttérében zajló (kül)politikai folyamatok foglalatát felvázolni. Kánya működése részben az Osztrák–Magyar Monarchia, részben a szuverenitását 1918-ban visszanyert Magyarország külügyi apparátusához és külpolitikájához kötődött. Nem számítva a konzuli (egyúttal a diplomáciai) pályára való iskolai felkészülés éveit, Kánya ötven évet töltött a két ország külügyi szervezetében. Ennek csaknem a felét az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztériumának alkalmazottjaként.

Az 1867-es kiegyezést követően a harmincöt millió lakosú, hat-százezer négyzetkilométernyi Ausztria–Magyarország hagyományos mutatói alapján Európa egyik vezető nagyhatalma volt, gazdaságának fejlettségét, infrastruktúráját tekintve azonban elmaradt Nyugat-Európa birodalomnak számító államalakulataitól. A dualista szerkezetű állam politikájában egymással vitában álló és egymást keresztező nemzeti álláspontok sora került felszínre, melyek sokfélesége lehetetlenné tette az egységes birodalmi külpolitika kialakítását. A 19. század utolsó harmadában, amikor a gazdasági erő és a nemzeti egység a hatékony hatalmi politizálás alapfeltételének számított, az Osztrák–Magyar Monarchia abszolutisztikus és parlamentális elemeket ötvöző külpolitikájának sikeressége is megkérdőjeleződött. A Monarchia közös külügyi politikájának egyik fő feladata az volt, hogy összhangot teremtsen a soknemzetiségű állam különböző nemzeti erői között. Akkor, amikor Kánya konzuli státusban töltött évei után Bécsbe került, éppen az általa nagyra tartott Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszter igyekezett a Monarchia külpolitikáját a modern igényekhez igazítani. Ezt azonban (legalábbis első lépésként) nem a dualista rendszer struktúrájának sokak által követelt átalakításával, vagyis a szláv nacionalizmus energiáinak felhasználásával akarta elérni, hanem a birodalom két vezető nemzete, az osztrák–német és a magyar birodalomtudatának megszilárdítása révén.

A Németországból és Itáliából (voltaképpen Nyugat-Európából) kiszoruló birodalom érvényesülési terepe egyre inkább a Balkán lett. Bosznia-Hercegovina 1908-ban történt bekebelezésétől azonban a balkáni szlávok esküdt ellenségüknek tekintették a Mo-

narchiát, mely ráadásul Oroszországgal is egyre jobban szembeke-
rült anélkül, hogy közben sikerült volna a nemzeti és a birodalmi
érdekeket összehangolni. A külügyi vezetésben 1912-ben bekövet-
kezett őrségváltás (Aehrenthal betegsége, lemondása majd halála,
és Leopold Berchtold minisztersége) után nem a terjeszkedés, ha-
nem a kialakult viszonyok fenntartása lett a külpolitika vezérelve.
Az egymást követő két Balkán-háború és a zilált nemzetközi viszo-
nyok azonban gyors, alkalmi döntések sorát vonták maguk után
az osztrák külpolitikában. A térség nemzeti átalakulásának mind-
eközben az lett az egyik eredménye, hogy a Monarchia erről az ér-
dekerületről is kiszorult, a birodalom déli határainál presztízs és
katonai erő tekintetében egyaránt megerősödő Szerbia ezzel szem-
ben egyre fenyegetőbb erőként tűnt fel. A feszült légkörben dördült
el a Ferenc Ferdinánd és hitvese életét kioltó revolver Szarajevóban,
mely az egész világpolitikára sorsdöntő hatású volt, idővel pedig
az Osztrák–Magyar Monarchia számára is végzetesnek bizonyult.

Az első világháború az osztrák–magyar állam feldarabolásához,
egyszersmind – hosszú évszázadok után – Magyarország politikai
önállóságának visszaszerzéséhez vezetett. A változás egyúttal az ön-
álló magyar külpolitika és külpolitikai intézmények megteremtését is
megkövetelte. Felépült a külügyi intézményrendszer, a vesztes hábo-
rú és az azt lezáró trianoni békekötés pedig kijelölte a magyar külpo-
litikai cselekvés kereteit, követendő céljait és elveit. Ennek részleteiről
és változásairól kiváló elemzést olvashatunk Zeidler Miklós tollából,
aki a magyar külpolitika fogyatékoságait öt pontban foglalta össze.
Ezek közül elsőként a szakember- és forráshiányt, második helyen
a tapasztalatok és ismeretek hiányosságait említi. Kánya belépése a
magyar külügyminisztérium apparátusába, majd ottani érvényesülé-
se elsősorban ezeknek a fogyatékoságoknak volt köszönhető. A feni
nehézségeken kívül az ország számára komoly problémát okozott
az ellenséges nemzetközi környezet, a partnerek és az egyenjogúság
hiánya, valamint a revíziós célkitűzések irreális mértéke.

Magyarország csak nagyon lassan, azt követően vált ismét a
nemzetközi közösség részévé, hogy felvételt nyert a Nemzetek
Szövetségének tagjai közé. A kétoldalú kapcsolatok szintén rend-
kívül nehézkesen fejlődtek, ami az ország gazdasági kapcsolatait és
a szomszédos utódállamokban élő magyarság helyzetét egyaránt

hátrányosan érintette. A magyar külpolitika eredményei mindezek miatt az 1920-as évek végéig igencsak szerények voltak. Ebben és a külpolitikai elszigeteltség leküzdésében az 1927-ben megkötött olasz–magyar örökbarátsági szerződés hozott változást, de a nagyhatalmak közül (beleértve természetesen Nagy-Britanniát és Franciaországot) még mindig csak a szólamaiban erős Olaszország volt kapható a magyar revíziós törekvések támogatására. Utóbbiakhoz, noha a belső propagandában folyamatosan Szent István birodalmának feltámasztásáról beszéltek, a magyar külpolitika (1932-től már Kányával az élen) meglehetősen rugalmasan viszonyult. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a nagyhatalmi partnerkeresés útján nem sikerült igazi társra találni. Olaszország (és az erőviszonyok tekintetében elmaradott, Magyarország számára csak szerény támaszt jelentő Törökország és Bulgária) mellett a háborúban szintén vesztes Németország jöhetett szóba lehetséges szövetségesként, ezért a magyar külpolitika egy olasz–magyar–német együttműködés megteremtésén munkálkodott. A weimari demokrácia azonban a magyar revíziós program támogatása és az olasz–német közeledés elől is elzárkózott. Mindezek miatt a magyar kormányok – amellet, hogy tovább kísérleteztek a nagyhatalmi támogatás megszerzésével – nem tehettek egyebet, mint megpróbálták a kisantant szorításán enyhíteni, és kereskedemi szerződésekkel javítani az ország helyzetén. Hitler hatalomra jutása után a magyar revízió pontosan soha körül nem határolt programja továbbra sem kapott támogatást német részről, és – noha a náci Harmadik Birodalom dinamizmusa sokakat rabul ejtett – a társadalom és a politika szélesebb horizontját is kémlelő része még a részleges (Csehszlovákia ellen beígért) támogatást is túlon túl kockázatosnak tartotta. Azok, akik a nemzetközi politika alakulását nem az egyoldalú németbarátság optikáján keresztül szemlélték (köztük könyvünk főszereplője is), a nagyhatalmi konszenzussal megvalósuló revízió hívei voltak, ennek azonban reális esélye nem volt.

E vázlatos áttekintés után előljáróban le kell szögezmem, hogy a kötet nem külpolitikátörténet, és magától értetődően a címszeplőt helyezi az események előtérébe, figyelemmel arra, hogy a külpolitika korszakra jellemző működési elvei miatt a pálya nagy része során az önálló véleményalakítás és a szakszerű végrehajtás

ellenére is alkalmazkodó szerep jutott neki. Ez alól Kánya miniszteri korszaka, annak is elsősorban az 1936–1938 közötti szakasza jelent igazi kivételt. Külügyminiszterré történt kinevezéséig csupán néhány fontosnak ítélt diplomáciai ügyben játszott szerepét, így a nyugat-magyarországi kérdés, a IV. Károly-féle puccskísérletek elhárítására, a szovjet–magyar viszony rendezésére tett kísérletek terén mutatott aktivitását tárgyalom részletesen. A berlini követi évek – Bethlen István, rövidebb ideig Gömbös Gyula instrukciói alapján folytatott – tárgyalásairól bővebben szólok, mivel ezek során jól érzékelhetően bontakoznak ki Kánya saját politikai elképzelései is. A külügyminiszteri időszakkal foglalkozó fejezetek – az érdemi diplomáciai tárgyalások számának megszokasodása miatt – jóval több eseménytörténeti részletet tartalmaznak. Így van ez amiatt is, hogy Kánya 1933 és 1938 között nem csupán szándékoltan és közvetve, hanem közvetlenül és érdemben is irányította az ország külpolitikáját, melyben zömmel az ő koncepciózus elképzelései érvényesültek. Így sem térhetem ki minden részletre, bármilyen fontos is volt az a magyar külpolitika szempontjából. Egy sor külügyminiszteri vizit, külföldi látogatás és magyarországi tárgyalás ismertetése kimaradt a könyvből. A külügyi intézményrendszer átalakítása kapcsán is csupán azokat az elemeket emeltem ki, amelyeket Kánya gondolkodása, nézeteinek érvényre juttatása szempontjából fontosnak vélek.

Szerencsére az említett részletek tekintetében, és azokon túl is számtalan kiváló műre támaszkodhattam. A hazai szerzők között nagy segítségemre voltak Pritz Pál munkái, valamint Ormos Mária, Juhász Gyula, Zeidler Miklós, Réti György, Tilkovszky Lóránd, Seres Attila, Diószegi István, Anderle Ádám és Kozári Mónika írásai. Mellettük pedig mindenkié, aki az Osztrák–Magyar Monarchia és Magyarország külpolitikájáról, diplomáciai ügyeiről könyvet, tanulmányt, forráskötetet jelentetett meg. A Kányával kapcsolatos reflexiók széles tárháza lelhető fel a kortársak feljegyzéseiben, memoároknak. Ezeket minél nagyobb számban igyekeztem felhasználni. A személyes hangú visszaemlékezésekben meglehetősen egybehangzó leírásokat találunk Kányáról. Egyéniségéről, nézeteiről rendkívül részletes – ám nem elfogulatlan – ismertetést olvashatunk Hory András diplomata visszaemlékezéseiben. A memoár kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia kézírattára őrzi, legfon-

tosabb részleteit Pritz Pál rendezte sajtó alá. Kevésbé átfogóan, de behatóan foglalkozik a személyével többek között Bánffy Miklós, Gratz Gusztáv, Szegedy-Maszák Aladár, a külföldiek közül pedig Carlile Aylmer Macartney az angol Foreign Research and Press Service (Külgügyi Kutató- és Sajtószolgálat) munkatársa.

A szerzők beállítottságától, világnézetétől függően azonban az általa kiváltott érzelmek az ellenszenvtől a rajongásig terjedtek. Ugyanilyen véleményeket olvashatunk a korabeli levéltári források, követi jelentések szövegeiben is. Abban csaknem minden írás megegyezik, hogy Kányát olyan tehetséges, kizárólag a tradicionális diplomácia berkeiben mozgó személynek ábrázolják, akinek megnyilvánulásait (nem csak a verbálisakat) szellemi felsőbbrendűség-tudat motiválta. A hagyományos diplomatahabitusnak elmentmond az, ahogy a sajtóval mint propagandaeszközzel élt, sőt sokszor visszaélt, fegyverként használva azt külpolitikai céljaiérése érdekében. Erre feltehetően az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában eltöltött évei tanították meg.

Sajnos magától Kányától jelenlegi ismereteink szerint csupán egyetlen nagyobb lélegzetű, kézíratos munka maradt fenn. Ez sem önéletrajz, hanem a szerző diplomáciáról, gazdaságról, európai kérdésekről alkotott véleményét foglalta rendszerbe az 1930-as évek közepéről. A mű tanulságait Rab Virág segítette összefoglalni, akinek ezúton mondok köszönetet az együttgondolkodásért. Hasonlóan köszönet illeti Pritz Pált, aki tanácsaival, kritikai megjegyzéseivel folyamatosan támogatta a munkámat. Gondos lektori, szerkesztői munkájáért köszönet jár Bencsik Péternek és Póto Jánosnak. Ők a jelen kötet megszületését megelőző folyóiratcikkek, tanulmányok szövegeit gondozták. Szakmai kérdésekben ugyancsak segítségemre volt Ormos Mária, Harsányi Iván, Spannenberger Norbert és Vonyó József, aki lektorként is közreműködött a kötet elkészítésében. Köszönettel tartozom még Slachta Krisztának, Szebeni Zsuzsának, Halmai Vilmosnak, Fiziker Róbertnek, Schildmayer Ferencnek és Zeidler Miklósnak. Hálás vagyok munkatársaimnak, Huiber Editnek, Kelemen Istvánnak, Osváth Ádámnak, Veress Ferencnek, akik az anyag összegyűjtésében, a kutatásban, a kézirat gondozásában önzetlenül segítettek. Külön köszönet illeti Kollerits Beátát, aki a szükséges szakirodalom zömét a kezembe adta.